

Jan Brokken

Over De rechtvaardigen

Cleveringa-lezing in Boedapest, woensdag 22 november
2023

In het late voorjaar van 1983 nam ik de Trans Mongolië Express van Peking naar Moskou. De trein volgt vanaf het Baikalmeer hetzelfde traject als de Trans Siberië Express. Een reis van zeven dagen en nachten die ik in een *softsleeper* aflegde, het communistische equivalent van een eerste klas coupé. Het waskabinet deelde ik met de passagiers van de coupé naast de mijne: een Australische vrouw van in de veertig en haar twee zoons van elf en zeven jaar.

Mary was tot het uiterste gespannen. Ik trof haar midden in de nacht op het gangpad aan en keek dan in ogen die vele gevaren en misschien wel een paar verschrikkingen moesten hebben gezien. Of ik hoorde haar op een verwarde manier met Josh en Job spreken, alsof ze haar zoons deelgenoot probeerde te maken van iets waarvan ze de bitterheid niet konden peilen en de reikwijdte niet konden overzien. Ze leek bezig aan een onmogelijke missie.

Naarmate Moskou naderde, begreep ik dat ze deze trein genomen had om in omgekeerde richting het traject af te leggen dat ze in het voorjaar van 1941 met haar ouders had gevolgd om aan de Shoah te ontsnappen. Ze wilde haar zoons laten zien waar ze vandaan was gekomen, hoe Polen eruitzag, hoe ver het land van Australië verwijderd was en via welke vluchtroute ze samen met haar ouders had weten te ontkomen.

Ik hoorde van Mary, die eigenlijk Miryam heette, voor het eerst over de vluchtroute van Kaunas naar Moskou, over de 9287 kilometer lange treinreis naar Vladivostok, de boottocht naar Japan, het verblijf in Kobe en de

oversteek naar Sjanghai. Voor Miryam en haar ouders leidde de allerlaatste etappe vanuit Sjanghai naar Australië.

Waarom schreef ik dat verhaal toen niet meteen? Ik noteerde kerngegevens, ik verwerkte bepaalde elementen in een tijdschriftartikel. Maar ik kon het allemaal nog niet plaatsen, zag de grote verbanden niet, wist te weinig van de regio. En dat brengt me bij een interessant punt: wanneer, door welke gebeurtenissen en vooral: door wie besluit je om een geschiedenis uit te zoeken en tot in de details te beschrijven?

In 2007 reisde ik door Litouwen op zoek naar familiegeschiedenissen voor mijn boek *Baltische zielen*. Ik vernam toen veel meer over de duizenden Joden die via de Trans Siberië Express waren ontsnapt aan een zekere dood in een concentratiekamp. Nieuw voor me was de allesbeslissende rol die de Nederlandse consul Jan Zwartendijk bij de reddingsoperatie had gespeeld. Het was de hoogleraar Jiddisch aan de universiteit van Vilnius, professor Dovid Katz, die me meenam naar het Joods Museum en me foto's van de consul en zijn gezin liet zien. Ik overwoog om het levensverhaal van Jan Zwartendijk te beschrijven en op te nemen in mijn boek, maar Zwartendijk was in Rotterdam opgegroeid en had slechts drie jaar in Litouwen gewoond – ik kon geen Baltische ziel van hem maken. Of anders gezegd: het verhaal paste niet in dat bestek.

Ambassadeur Bert van der Lingen ontmoette ik voor het eerst in december 2013. Hij had het origineel gekocht van de illustratie die op de omslag van *Baltische zielen* prijkt. De foto van Antanas Sutkus hangt sindsdien in de hal van de Nederlandse residentie in Vilnius. Ambassadeur Van der Lingen peilde of ik toch niet een boek wilde schrijven over consul Zwartendijk, die hij omschreef als 'een ware inspiratiebron voor mij en tal van andere diplomaten.' Dat hij niet overdreef, bleek toen hij me in contact bracht met consuls en ambassadeurs in Sjanghai, Tokio, Osaka, Kobe, Moskou, Riga. Voor hen allen was Zwartendijk een lichtend voorbeeld en ik kon op hun hulp rekenen bij het vergaren van informatie.

Ambassadeur Van der Lingen vertelde me dat de jongste zoon van Zwartendijk nog leefde. Terug in Nederland maakte ik een afspraak met Rob Zwartendijk in Blaricum. Toen ik het huis aan een lommerrijk zandpad binnenstapte, zag ik een oude en opvallend lange dame bij het raam staan. 'Ik heb mijn zuster ook maar gevraagd,' zei Rob. 'Ze is uit Frankrijk overgekomen.' Ofschoon 89 jaar oud was ze met een vrachtwagenchauffeur uit de Dordogne meegereden, zoals ik in mijn hippiejaren deed.

Edith was in de zomer van 1940 dertien jaar oud geweest. Ik sprak vele dagen met haar en Rob – 'Robbie' voor Edith. Bekeek alle foto's uit Litouwen;

verzamelde alle brieven en documenten uit de nalatenschap van vader Zwartendijk en van broer Jan, die tot aan zijn overlijden talrijke documenten had verzameld. In december zocht ik Edith in haar huis in de Dordogne op. Ik stelde haar uitputtend veel vragen. Dit alles ter voorbereiding van de reis die ik samen met Edith en Rob in april 2016 naar Litouwen maakte. Zeven dagen lang bezochten we alle plaatsen in Kaunas en wijde omgeving waar de Zwartendijks hadden gewoond.

Op een middag stond ik in Kaunas, de voormalige hoofdstad van Litouwen, op de *Laisvės alėja*, de Vrijheidslaan, nummer 29 en keek door de winkelruit naar de plek waar Jan Zwartendijk kantoor hield. Edith stond naast me. Ze hield mijn arm vast om haar evenwicht te bewaren en zei met vaste stem dat het hier allemaal begonnen was op die bewuste avond in mei 1940. Haar vader was net de showroom aan het afsluiten toen hij de telefoon hoorde rinkelen. Het was De Decker geweest die belde, de Nederlandse ambassadeur voor de Baltische landen in Riga. Hij vroeg Zwartendijk consul te worden. Het zal op de 28ste mei 1940 zijn geweest, Nederland was door nazi-Duitsland bezet, had veertien dagen eerder gecapituleerd. De vorige consul had het op zijn zenuwen gekregen.

Vreemd genoeg was er sinds 1940 nauwelijks iets veranderd aan het interieur. Dezelfde lichtbruine lambrisering, dezelfde houten trap van de showroom naar de bel-etage. Ik zag Jan Zwartendijk daar staan, met de bakelieten hoorn in de hand. Edith maakte hem nog zichtbaarder.

‘Pa,’ zei ze, ‘had direct een groot vertrouwen in De Decker. Dat was wederzijds. Later, toen de situatie explosief werd, belde hij vaak met de ambassadeur. Meestal ’s avonds, als hij afgepeigerd thuis was gekomen. Het toestel hing in de gang aan de wand, hij maakte wilde gebaren, trapte tegen de muur. Na een paar minuten zag ik hem kalm worden.’

Ik stond daar in Kaunas, 76 jaar later. En opeens werd ik opgenomen in de sfeer, voelde de spanning, zag mijn hoofdpersoon bewegen, voelde het verhaal.

Fort IX ligt even buiten Kaunas. Van juli 1941 tot het einde van de oorlog was het een concentratiekamp. Niemand bleef hier langer dan een paar dagen; dan volgde de executie in de lange greppel achter de muren van het fort. De kogelgaten zijn nog zichtbaar en de inslagen zijn zo talrijk dat de kogels door een machinegeweer moeten zijn afgevuurd. Ten westen van het fort strekt het massagraf zich uit, een licht bollend veld, kilometers lang.

Hier kwamen de Litouwse Joden terecht die niet door consul Zwartendijk en zijn Japanse collega, consul Sugihara, konden worden gered. Van

de dertigduizend Joden uit Kaunas vonden de meeste hier de dood, als ze niet al afgeslacht waren door de lokale bevolking.

Voor Duitse troepen de stad bereikten, sloegen leden van het Litouwse Activistenfront, een paramilitaire, fascistische en bovenal antisemitische organisatie, aan het moorden in Viliampolė, de Joodse wijk van Kaunas. In de nacht van 25 op 26 juni 1941 brachten ze vijftienhonderd Joden om het leven, in de nacht van 26 op 27 juni drieëntwintighonderd.

De gebeurtenissen worden spaarzaam aangeduid in een nabij het fort gelegen museum. Vijftienhonderd, drieëntwintighonderd; ik heb de neiging om over dergelijke getallen heen te lezen uit een afschuwelijk gevoel van gêne. Een knokploeg die de ene nacht 1500 mensen vermoordt en de daaropvolgende nacht 2300 mensen.

De slachtoffers werden in het massagraf rond het fort gesmeten en liggen direct onder het gras van een kilometers lang veld.

Ik liep met Edith aan de arm over de dodenakker. Rob kon alle informatie over de genocide niet meer aan en was hoofdschuddend op een bankje geschoven onder de enige boom op het winderige veld.

Een koude wind blies over het veld. In de verte schemerde Kaunas, aan de andere zijde van het massagraf was recent een villawijk gebouwd. Een paar kraaien fladderden op.

‘Het moet heel dicht bij je komen,’ zei Edith opeens zacht, zonder dat ik haar iets vroeg. ‘Vader hoorde allerlei dingen, zag hoe de haat oplaaide. Het kwam dicht bij hem. Toen nam hij beslissingen.’

Ze snoof even.

‘Hij was een nuchtere man. Hij voelde niets voor een heldenrol. Hij was bang zoals iedereen bang was in die dagen. Maar de haat en het geweld kwamen dichterbij. Toen keek hij niet langer weg, zocht niet meer naar excuses en nam de beslissingen die hij nemen moest.’

‘Bijzonder.’

‘Dat woord zal hem niet te binnen zijn geschoten.’

‘Liet hij jullie, de kinderen, iets van zijn overwegingen merken?’

‘Op een avond, toen hij echt heel erg moe en gespannen was, zei hij tegen mijn broer en mij: “Ik moet die mensen helpen. Anders gaan ze een gewisse dood tegemoet.”’

‘Hoe wist hij dat zo zeker?’

‘Vader deed wat hij volgens zijn geweten doen moest. Hij vond dat je de waarden en normen moest vasthouden die je voor jezelf had vastgesteld. Als je daarmee ging rommelen, was het einde zoek.’

‘Welk einde?’

‘Dan hield je op een waardig mens te zijn. De gevolgen zie je hier. Deze plek is onverdraaglijk, deze plek had nooit mogen bestaan.’

Ik herinner me dit gesprek alsof ik het een uur geleden heb gevoerd. Het raakt me opnieuw, grijpt me opnieuw naar de keel. Toen, daar, op die dodenakker, kon ik me inleven in de toenmalige tijd en situatie; kon ik me inleven in consul Zwartendijk. Ik verschil in zoverre van historici dat ik niet alleen feiten en gebeurtenissen wil vertellen en verklaren, maar in alles naar de menselijk motieven en emoties zoek, zoals een romanschrijver doet. Of naar de momenten waarop iemand een beslissing neemt die zijn verdere leven zal bepalen

Zwartendijk zat van zeven uur ’s morgens tot zes uur ’s avonds achter zijn bureau visa uit te schrijven, zonder onderbreking. Soms stond er aan het einde van de middag nog zo’n lange rij vluchtelingen voor het consulaat dat hij doorging tot het buiten donker werd. Hij at overdag niets meer, dronk alleen nog koude koffie en nam nauwelijks meer de tijd om een sigaret op te steken. Het aantal visa werd een obsessie. Vandaag veertig meer dan gisteren. Vijftig meer. Zestig. Hij zat zo geconcentreerd te schrijven dat hij op 29 juli zijn verjaardag vergat.

Tijd om meer over de mensen te weten te komen had hij niet. Hij vroeg steeds land en plaats van herkomst en nationaliteit en schreef de familienaam en de voornaam in het visum – wat eenvoudiger klinkt dan het was. Met name de Poolse namen waren ingewikkeld en vaak vergat hij een accent. Het waren dikwijls lange namen: Czerwonogóra Szłoma, Międzyłewski Dawid. Hij aarzelde ook steeds of hij een v of een w zou schrijven. Als hij de naam in het visum had geschreven, kopieerde hij die op een papiertje dat hij aan zijn assistent gaf. Hij voegde er de nationaliteit aan toe – de meeste *Pools* maar ook *Duits*, *Tsjechisch*, *Brits*, *Nederlands*, *Hongaars*. De assistent typte de naam en de nationaliteit op de lijst die ze bijhielden. Wie hij voor zich had kon Zwartendijk niet nagaan. Hij keek even op, zag vagelijk een gezicht, vroeg de naam of las de naam in het paspoort, en begon te schrijven. Hij zag de vingers die hem het document overhandigden, trillende of standvastige vingers, hij zag een hand, een oude gerimpelde hand, een jonge. Hij hoorde een zware of hoge of een schorre stem die ‘Ja’ of ‘Nein’ zei of ‘Yes’ en ‘No’ – heel veel vluchtelingen spraken hem in het Engels aan omdat ze dachten dat de consul van een door de nazi’s bezet land een hekel aan Duits zou hebben. Vandaar ook dat ze hem *mister* Radio Philips noemden.

Naarmate de dagen vorderden, nam de ongedurigheid van de wachtenden toe. Vooral bij de trap braken gevechten uit; mensen die al de hele dag

gewacht hadden, probeerden voor te dringen. Zwartendijk begreep in welke toestand de vluchtelingen verkeerden. Hij bleef kalm, volgens ooggetuigen voorbeeldig kalm. Als het hem echt even te veel werd, stak hij een sigaret op, maar na één trekje schreef hij weer verder, obstinaat en steeds sneller.

Cukier Abram
Zilber Icek
Piekarz Mordka
Gutgeschalt Marrem
Rozencwajg Chil
Ornstein Ernst
Winograd Srul

Soms kwam er dan toch ineens een verhaal, vervat in een paar woorden, een verhaal dat hem de kracht gaf door te gaan en hem sterkte in de overtuiging dat wat hij deed goed was.

‘Uw naam, en uw nationaliteit.’

‘Mijn naam is Abram Marber. Ik kom uit Turek dat in de buurt van Kalisz ligt, in Polen. Ik ben weken onderweg. Ik liep tot ik geen schoenen meer aan mijn voeten had, ik vervolgde mijn weg met doeken om mijn voeten. Ik werd aangevallen, geslagen, verjaagd. Ik verschool me overdag in de bossen en liep ’s nachts verder. Soms, in een dorp, kreeg ik iets te drinken van een boer of een boerin. Ik voedde me met rauwe aardappels die ik uit de grond klauwde. Ik had bijna niets meer aan het lijf toen ik Vilnius bereikte. Het Litouwse Rode Kruis verstrekte me kleren en gaf me schoenen. In Vilnius hoorde ik over Mister Radio Philips en over de Japanse consul. Toen ben ik in vijf dagen naar Kaunas gelopen.’

Hij vertelde het met een ijzige stem die de nadruk legde op ieder woord.

Toen Zwartendijk hem zijn paspoort overhandigde, met daarin het visum voor Curaçao, zei Abram Marber: ‘Danke sehr. Herr Konsul. Ich weisz, ich werde überleben.’

Hoe weet ik dit? Ik plaatste een advertentie in Joodse weekbladen in Nieuw-Zeeland, Australië, de Verenigde Staten, Canada, met de vraag: bent u of uw ouders of uw grootouders met een Curaçao-visum aan de Holocaust ontsnapt. In eerste instantie om Mary of Myriam uit de Trans Siberië te achterhalen. Ik kreeg een antwoord van de dochter van een Myriam Wiener in Australië maar zij was mijn Mary niet. Naar haar ben ik nog steeds op zoek. Maar ik kreeg wel veel andere verhalen, onder andere van de kleinzoon van Abram Marber. Hij vertelde me over de vlucht van zijn grootvader.

Abram Marber beschikte over een onverwoestbaar doorzettingsvermogen. Hij klopte bij een Amerikaanse hulporganisatie aan die hem geld gaf voor de enkele reis Vladivostok met de Trans Siberië Express. Van Vladivostok voer hij naar Tsuruga in Japan. Bij het naderen van de kust zag hij besneeuwde bergtoppen. Als de meeste Joodse vluchtelingen nam hij de trein naar Kobe, waar hij voorlopig ondergebracht werd in een opvangkamp, niet ver van de haven. Hij bleef daar tot eind 1941. Na de Japanse aanval op Pearl Harbor en de Amerikaanse oorlogsverklaring werd hij, als alle Joodse vluchtelingen in Kobe, overgebracht naar Sjanghai.

Tijdens het schrijven van deze scene lag op mijn bureau een vergeelde briefkaart die ik gekregen heb van Asher Sarfati, de kleinzoon van Abram Marber. De kaart is gericht aan – ik schrijf zoals het er staat – *Jewish Community, Kobe (Japan)*. Onder de plaatsnaam staat *für A. Marber*. Op de kaart staat geen tekst, alleen de afzender: *Ch. Marber Warszawa. Mila 13/17* Boven de afzender staat een vierkant rood stempel *Judenrat Warschau*. Onder de afzender een ander rood stempel, rond, *Ortskommando im Warschau* met daaronder de adelaar en het hakenkruis. Twee poststempels met dezelfde datum: 15 IV 41

De kaart is door de familie Marber vanuit het getto in Warschau verstuurd naar Abram, de enige van de familie die uit Polen wist te ontsnappen, om aan te geven dat de achtergebleven familieleden nog in leven waren.

Hoe lang dat heeft geduurd is niet bekend. Voor Abram was deze kaart het laatste levensteken van zijn verwanten. Hij droeg die kaart alle dagen van zijn leven in zijn portefeuille op zijn hart. Geen van de in Polen achtergebleven familieleden zou de oorlog overleven. De kaart is het laatste overblijfsel van mensen van wie we niet eens meer weten in welk vernietigingskamp ze zijn vermoord.

Ik werkte vier jaar aan *De rechtvaardigen*. Toen ik de eerste versie van het manuscript aan mijn editor Emile Brugman liet lezen, was zijn reactie: ‘Het boek is van een verontrustende actualiteit.’ Ik vroeg hem of ik dat in de tweede versie moest benadrukken en of ik lijnen naar het heden moest leggen. ‘Misschien,’ zei hij, maar een dag later belde hij me op en zei: ‘Doe maar niet. De lezer ontdekt dit zelf wel.’ Hij had gelijk. In *De rechtvaardigen* doe ik het dus niet, maar nu ik hier in deze zaal sta, vraag ik me hardop met u af: wat is de les die je voor het heden kunt trekken uit consul Zwartendijks handelen?

Hij gaf een visum af voor Curaçao. De meeste vluchtelingen wisten niet eens waar het lag. Het was een manier om Europa uit te komen, meer niet. Uiteindelijk zou van de 10.000 Joodse vluchtelingen niemand in Curaçao

belanden. Een visum voor Curaçao, dat wil zeggen: hij schreef dat voor Curaçao geen visum vereist was, maar wel toestemming van de gouverneur. Die tekst – in het Frans, toen de diplomatieke taal – stelde hij in samenspraak met ambassadeur De Decker in Riga op. Maar toen de eerste vluchtelingen zich meldden, vroegen ze of het deel na de komma geschrapt kon worden. Zwartendijk vroeg advies aan De Decker, die zei: ach, het gaat maar om een paar mensen, laten we die tekst schrappen. Maar een paar dagen later stonden honderden Joodse vluchtelingen voor de deur van het consulaat. En toen vroeg Zwartendijk geen toestemming meer aan De Decker. Hij nam zijn eigen verantwoordelijkheid.

Zwartendijk bedacht een route: met de Trans Siberië Express naar Vladivostok, met een schip naar Tsuruga in Japan. Maar dan was een doorreisvisum voor Japan nodig. Dat verstrekke de Japanse consul in Kaunas, Chiune Sugihara.

Zwartendijk en Sugihara hebben elkaar nooit ontmoet. Ze hebben wel een paar keer met elkaar gebeld, dat wil zeggen, Sugihara belde Zwartendijk en vroeg tamelijk desperaat: ‘Consul, hoeveel mensen komen er nog, ik kan het niet meer aan!’ Want hij moest 7 kolommen met de hand kalligraferen terwijl Zwartendijk een stempel met de tekst had laten maken en hij alleen de naam, de datum, de plaats hoefde in te vullen en zijn handtekening hoefde te zetten. Toen Zwartendijk bij 2100 visa was, moest Sugihara nog aan nummer 770 beginnen. Sugihara werkte dag en nacht door. En zelfs toen de consulaten op last van de Sovjet autoriteiten gesloten moesten worden, ging hij wekenlang dag en nacht door. Internationale samenwerking is een sleutelwoord bij elke grote humanitaire hulpactie. Zwartendijk en Sugihara begrepen elkaar en begrepen dat ze een slimme manier hadden gevonden om duizenden Joodse vluchtelingen Europa uit te sluisen. Ze begrepen ook dat ze zouden slagen als ze in de schaduw bleven werken en hun actie niet aan de grote klok zouden hangen. Het geheim van diplomatie, nietwaar?

Een tweede les. Iedereen denkt altijd bij vluchtelingen dat ze staan te trappelen om weg te gaan. Ik heb voor *De rechtvaardigen* tien case-stories onderzocht van Joodse families die Europa ontvluchtten met een visum voor Curaçao. Ze vonden het alle tien verschrikkelijk hun geboortegrond te verlaten, of dat nu Lodz of Warschau was, Antwerpen of Scheveningen. Twee families keerden in 1956 vanuit New York naar Europa terug. Ze konden niet wennen in hun nieuwe omgeving. Leo en Bella Adler misten hun taal. Het Duits, het prachtige Duits zoals dat in de liederen van Schubert klinkt. Nathan Gutwirth stak tien jaar lang de Atlantische Oceaan

over om met zijn gezin de vakantie door te brengen in Scheveningen. Uiteindelijk remigreerde hij maar naar Antwerpen – dan was je 's zomers sneller op het terras van het Kurhaus.

Derde les. Iedere keer in de geschiedenis wanneer een vluchtelingenstroom op gang komt, blijkt iedereen, van politici tot gewone stervelingen, slecht geïnformeerd te zijn. Zwartendijk was dat niet. Hij was met een Duitstalige vrouw getrouwd die in het noorden van Tsjecho-Slowakije was opgegroeid en die van haar elfde tot haar zesentwintigste jaar in Praag had gewoond. De meeste vriendinnen van Erni waren Joods, haar zus had verkering met een bekende journalist in Praag. Zwartendijk woonde en werkte van 1924 tot 1931 in Praag als vertegenwoordiger van een Rotterdamse groothandel in oliën en zaden. Zijn enige vriend was de correspondent van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* in Praag: Louis Aletrino. Telg uit een bekende Joodse familie. Aletrino was niet alleen perfect geïnformeerd, hij was vervuld van de geest en de cultuur van Midden- en Oost-Europa.

Jan Zwartendijk was omgeven door uitzonderlijke mensen, informeerde zich, was op de hoogte van alle gevaren die dreigden. Een man die alles in zich had een groot man te worden. Of niet? Ja en nee. Eigenlijk was hij als uw vader en als de mijne. Nou ja, uw en mijn vader hebben niet voor Philips gewerkt en werden ook niet tot consul benoemd. Maar ik bedoel: er liepen duizenden mannen als Jan Zwartendijk rond. Niet echt een groot zakenman met een glanzende carrière. Toen hij directeur werd van de Philips vestiging in Litouwen, werkten daar 58 mensen, de meeste in de radio-assemblage-fabriek. Na de oorlog werd hij directeur van Philips Griekenland. Ook met zo'n vijftig medewerkers. Frits Philips is nog naar Athene gevlogen om hem over te halen in de Raad van Bestuur plaats te nemen. Zwartendijk hoefde niet. Geen ambitie om verder door te klimmen naar de top en leiding te geven aan een multinational. Na zijn pensioen keerde hij naar Rotterdam terug, want hij was in die stad geboren en opgegroeid en de Rotterdamse mentaliteit paste het beste bij hem. Doe gewoon want dat is al gek genoeg.

Zwartendijk was een no-nonsense man die absoluut niet de held wilde uithangen. Maar op een beslissend moment deed hij wat hij volgens zijn geweten moest doen. Hij toonde aan dat je óók als zakenman morele, maatschappelijke en menselijke verantwoordelijkheden hebt. Dat je op cruciale momenten niet kunt zeggen: hoor eens, wij zijn er om geld te verdienen, en de rest moet de politiek maar oppakken en het Rode Kruis.

Zijn zoon Rob, die zelf zakenman werd op het hoogste niveau en in de Raad van Bestuur van Ahold kwam, zegt er dit over in mijn boek:

Mijn vader vroeg zich steeds af wat dat precies was: een goed mens. Anderen konden dat in twee of drie woorden zeggen, hij niet. Niets vond hij zo gecompliceerd als een goed mens. Een slecht mens – een dief of een collaborateur – heb je snel in beeld. Maar een goed mens? Een zachtmoedige kan laf zijn, een scherpzinnige zo ambitieus dat hij niets of niemand ontziet. Wat is dat, een goed mens?

Als je je die vragen stelt, ben je volgens mij het ideale voorbeeld voor deze tijd en voor de nabije toekomst.

Jan Zwartendijk kreeg in 1964 een reprimande, een berisping, van het Nederlandse ministerie van Buitenlandse Zaken. Hij had zich als consul niet aan de regels gehouden. De reprimande deed Zwartendijk pijn. Van een opgewekte, levenslustige man veranderde hij in een bezorgde grijsaard. Hij wist bovendien niet hoeveel mensen hij het leven had gered. Hij begon te tobben. Had hij niet een ondeugdelijk visum afgegeven en waren de Joodse vluchtelingen niet in een Siberisch strafkamp geëindigd? Of waren ze uiteindelijk toch in Auschwitz of een ander Duits concentratiekamp terecht gekomen?

Zijn kinderen zeiden: ‘Pa heeft een trauma.’ Ze vroegen de Holocaust Research Center in Jeruzalem na te gaan hoeveel Joden met een Curaçao-visum de oorlog hadden overleefd. Eenzelfde verzoek deden ze aan het Simon Wiesenthal Zenter in Wenen.

Het onderzoek duurde jaren. Zwartendijk werd zieker en zieker. De diagnose was longkanker. Hij overleed op 14 september 1976. Op de dag van zijn begrafenis kwam er bericht uit Jeruzalem: ten minste 95% van de Joden met een Curaçao-visum hadden de oorlog overleefd. Tussen de 6000 en 10.000 mannen, vrouwen en kinderen. Als dit bericht een week eerder was gekomen, was Jan Zwartendijk in vrede gestorven.

Het Simon Wiesenthal Zenter kwam tot dezelfde conclusie: minimaal 6000 geredden, waarschijnlijk veel meer. Mijn eigen onderzoek kwam uit op minimaal 10.000 overlevenden.

Mijn boek *De rechtvaardigen* verscheen in 2018. Direct werden in de Tweede Kamer vragen aan de minister van Buitenlandse Zaken gesteld. Hoe kon deze consul berispt worden? Een lange procedure volgde. Uiteindelijk vroegen alle 150 Tweede Kamerleden Jan Zwartendijk de hoogste onderscheiding uit te reiken voor Bewezen Moed. Deze onderscheiding wordt echter nooit postuum uitgereikt, daarvoor moest een nieuwe verordening worden opgesteld. Ik kreeg het verzoek een rapport te schrijven waarom er voor Jan Zwartendijk een uitzondering zou moeten worden ge-

maakt – kennelijk was mijn boek van 500 pagina's niet voldoende als bewijsvoering.

Minister-president Mark Rutte reikte het Ereteken voor Bewezen Moed in Goud op 14 september 2023 uit aan Edith Jes-Zwartendijk en Rob Zwartendijk, de nog in leven zijnde kinderen van de consul. 'Een beetje laat,' lachte Edith tijdens de uitreiking, 'maar beter laat dan nooit.'

Edith overleed twee weken later, 96 jaar oud.

Ik draag deze lezing aan haar op.

© Jan Brokken, 2023